

Маја Вукић

УПОТРЕБА ЛОКАЛНОГ ИДИОМА¹⁰⁾ У КЊИЖЕВНОСТИ - ПОТЕШКОЋЕ И ОДГОВОРНОСТ -

При проучавању језика писаца из југоисточне Србије одвојено би се могла формирати и посматрати три корпуса текстова: а) један, који би чинили текстови на стандардном језику,¹¹⁾ б) други, у коме се смењују делови на стандардном са деловима на локалном идиому¹²⁾ и в) трећи, сачињен од текстова у целости написаних на идиому који умногме одступа од књижевног и који је настао на дијалекатској основи. Иако сви заслужују пажњу,¹³⁾ задржаћемо се овом приликом само на језику књижевних дела који је близак дијалекту. Покушаћемо да наведемо и опишемо проблеме везане за графичку реализацију тог «језика»; проблеме са којима се сусрећу аутори с једне и читаоци с друге стране.

Као што је познато, језик, одн. идиом(и), на простору југоисточне Србије за основицу има призренско-тимочки дијалекат. Он одступа од стандарднојезичке норме на свим граматичким плановима.¹⁴⁾ С обзиром на медијум којим се користи књижевност као уметност, у књижевним делима насталим на локалним идиомима овог дела Србије најтеже је представити разлике на прозодијском и на фонетском плану.

Експираторни акценат, уз могућност да се нађе на било ком слогу унутар акцентогене речи, основна је одлика призренско-тимочког, али и идиома насталих на тој основици. Управо различита позиција акцента, која често има и функцију семантичког диференцијалног знака,¹⁵⁾ јесте оно што је неопходно посебно означити у књижевним текстовима насталим на језику југоистока Србије. Уколико се то не учини, читалац који не познаје особине

прозодије тог «језика» неће моћи да стекне прави утисак о њему. Према нашем мишљењу, овај проблем решив је на једноставан и за текст, чини нам се, неоптерећујући начин. Довољно је у текст унети иктус само на оним речима у којима се позиција акцента разликује од позиције у стандардном језику, а у предговору или напомени не би било на одмет дати кратко објашњење о прозодијским особинама идиома на коме је текст написан. Приближно овако приређене су, али не увек доследно, песме Мирослава Цере Михаиловића у збирци *Сол на рану* (Михаиловић 2004):

ЦРТКА

на кога се лоза разлозила
кој је горе трипут погледнаја
Господња га рука помазила
тј се неје на живот лизнаја
пред таквога чуме пресвиснујев
тј се варка не преџди цртку
у тога се болни укунујев
тј не тражи у Несврту свртку

СГ?

сџг ће почне што ће почне
сџг ће ти се све стровали
сџг ће мрдне рука десна
решила се да опали
...
сџг ће Господ да надзрне
сџг ће глава да олади
сџг ће падне једна песма
дџн дџнџшњи* да окади

* Из техничких разлога акценцоцвани полугласник означавамо знаком џ

Књига је опремљена и корисним објашњењем мање познатих речи и израза, које такође носе ознаке акцента.

С друге стране, налазе се две крајности, које, по нашем мишљењу, представљају графички неадекватно формиран текст. Једна крајност јесте текст без ознака акцента, што се може илустровати одломком из књиге Саве Димитријевића *Баче ѿѿоолеме од сокаци* (Димитријевић 1994):¹⁶⁾

а) Мика Цивџан погину у рат. Смо стиже абер – Мика погинуја. Жена му Недеља врза црну шамију. Носила памучну антерију са широки рукави и пулчики густо сашивени једн над други до гушу. С децу работила баштовану, а у авлију је садила невен и босиљак. У јесен бели шумани порастев до стреју. Живела сто пет године. Живела би још коју годину, ал недаде ву се. Узедо шибицу да запали ватру, клекну куде огњиште и прсну жишка. А Недеља и не осети да је жишка зафатила и широки рукави на антерију. Кд се све запали и кд дођоше – беше доцкан. Цел живот, све сто пет године – у једну жишку.

Пошто нема никаквих ознака, читалац који не познаје призренско-јужноморавску акцентуацију текст чита на неадекватан начин, што, наравно, негативно утиче на рецепцију текста.

Другу крајност, прихватљивију, може илустровати одломак из приповести Драгослава Манића Форског из књиге *Јесен живоџа* (према: Јовановић 2007):

б) Једну вџечер Јова си дојде дом порано, а Бора се гоца обави. Ја не могу да заспим, па си мислим: «Време је да женим Бору, али како чу без човека?... Тъмн ја тој мислим, тропнуше врата. Чу некакво шппчање. Упали гасарче па у кодник. Кад там има кво и да видим: Бора и некакво девојче! Сльгнуло главу, не могу лице да му видим. Бора си довел девојче из друго село. Побегло за њега. Уведе га у собу. Видо му лице. Убаво, али млого младо. Откуде си чере?... Чијо си?... Колко имаш године?... Па, знају ли родитељи куде си?... Мати, вели, знаје, а башта вој у Бугарско.

У овом тексту ознаке акцента налазе се на свим вишечланим акцентогеним речима. Сматрамо да је сувишно акцентовати и речи код којих се позиција акцента подударна са позицијом у стандардном језику. Мислимо да се на начин на који је акцентован овај одломак непотребно усложњава и оптерећује текст, а ознакама акцента на свакој акцентогеној речи не се доприноси његовој бољој разумљивости, напротив, сматрамо да то лоше утиче на рецепцију текста. Ознаке акцента на речима код којих се не разликује место акцента у стандардном језику и у дијалекатском идиому представљају редувантне елементе, тј. њиховим изостављањем не губи се на информативности, а постиже се већа прегледност текста.

На проблем на прозодијском надовезује се и са њим је у најужој вези обележавање фонема које не постоје у стандардном језику – полугласа и фонеме /s/. Из наведеног одломка из текста Саве Димитријевића може се видети колико окрњено, непотпуно изгледа текст у коме није означена једна од фонема, која као и остали вокали може бити носилац акцента.¹⁷⁾ Графички на ову се фонему у

текстовима или само указује, тако што се уместо ње ставља апостроф, или се она обележава посебним знаком – графемом <ь>¹⁸⁾. Посебан знак за фонему /ɔ̃/ сматрамо много адекватнијим решењем, јер је према ортографским правилима апостроф резервисан за места на којима су „у писању изостала слова (обично на једном месту једно), а у изговору *ласови*“ (ПМС 1994:292; истакла М. В.). Апострофом се у текстовима на српском језику најчешће обележава изостављање гласова *x* и *j*. У дијалекатским текстовима из источне Србије позиција полугласа и поменутих гласова није идентична – апострофом би се указало да недостаје у писању, али он у изговору *јосіоји*. Уз то, уколико се на место полугласа стави апостроф, немогуће је обележити акценат ако је у некој речи полуглас његов носилац:

плк : п'л'к : пьлк; клблк : к'л'б'л'к : кьльбльк; дншњи : д'н'шњи : дьньшњи и сл.

Још један «нови» глас у односу на стандардни језик јесте фонема /s/. Она се може обележити лигатуром *џз*, као у наведеној песми Цере Михаиловића, или, још једноставније, латиничним знаком *s* у ћириличном тексту, односно графемом <*s*>.

Уколико се на одломке који су нам послужили као илустрација за, по нама, формално неадекватно написане текстове, направе измене, тј. примене предложена решења, сматрамо да се може добити за читаоца прихватљивија форма, одн. текст који ће носити много више, али не превише, информација о језику на коме је написан:

а¹⁾Мика Цивџан погину у рат. Съмо стиже абѣр – Мика погинуја. Женá му Недѣља врза црну шаміју. Носіла памучну антеріју със ширóки рукави и пұлчики густо сашивени једн над други до гушу. С децу работіла баштовáну, а у авліју је саділа невѣн и босіљак. У јесен бели шумáни порастѣв до стреју. Живѣла стó пет године. Живѣла би још коју годину, ал недáде ву се. Узѣде шибицу да запáли ватру, клекну куде огњіште и прсну жишка. А Недѣља и не осети да је жишка зафатіла и ширóки рукави на антеріју. Къд се све запали и къд дођóше – беше доцкán. Цел живóт, све стó пет године – у једну жишку.

(Текст акцентовао Светислав Стојановић из Велике Биљанице, рођен 1940)

б¹⁾ Једну вечер Јова си дојдѣ дом порано, а Бора се гоцá обави. Ја не мóгу да заспим, па си мислим: «Време је да женим Бору, али какó чу без човека?... Тъмн ја тој мислим, тропнуше врата. Чу некакво шьпчáње. Упали гасарче па у кодник. Кад там има кво и да видим: Бора и некакво девојче! Сльгнуло главу, не могу лице да му видим. Бора си довел девојче из друго селó. Побѣгло за њега. Уведе га у собу. Видó му лице. Убáво, али много младо. Откудѣ си чере?... Чијó си?... Колко имаш године?... Па,

знају ли родитељи куде си?... Мати, вели, знаје, а башта вој у Бугарско.

Уколико се посебним знацима у тексту не истакну ове различитости идиома заснованих на призренско-тимочком дијалекту, читалац који не познаје прозодијску и фонетску ситуацију у њему биће ускраћен за тај аспект специфичности језика овог поднебља. Да ли то значи да се књижевност на дијалекту или са дијалекатским особинама пише само за носиоце, тј. говорнике тог дијалекта и да не треба рачунати на читаоце којима тај дијалекат није „матерњи“ или не живе на његовом терену? Претпостављам да би свако од аутора који пишу на идиомима заснованим на дијалекту негативно одговорио на ово питање. Утолико пре потребно је ангажовање да се читаоцима којима језик југоистока Србије није «матерњи» он прикаже што верније. Чији је то задатак и ко сноси одговорност уколико се у томе не успе? Најпре писац, коме је у највећем интересу да се његов текст чита како је написан, а да буде написан онако како је у пишчевој глави «изговорен», а ништа мање то је и одговорност издавачке куће, којој је у интересу да објављена књига буде пријемчивија што широј читалачкој публици. Дакле, ван граница локалног идиома.

На крају, можда је проблем на који сам покушала да скренем пажњу миноран и превазиђен, али књиге аутора са ових простора објављене у последњих пар година то оповргавају. Све ово намеће нам закључак да уколико једно књижевно дело није читаоцу понуђено у адекватној форми, он ће га сигурно теже или мање и разумети и доживети. А кад је тако, онда труд који треба уложити да се текст у што бољем облику изнесе пред читаоца није ни велики ни узалудан.

ИЗВОРИ

Димитријевић 1990 — Сава Димитријевић, *Свеће у снегу*, Наша реч, Лесковац.

Димитријевић 1994 — Сава Димитријевић, *Баче њојолеме од сокаци*, Наша реч, Лесковац.

Димитријевић 1998 — Сава Димитријевић, *Подисарчани*, Удружење писаца општине Лесковац, Лесковац.

Ивановић 1982 — Иван Ивановић, *Аризани*, БИГЗ, Београд.

Карановић 2006^а — Zvonko Karanović, *Više od nule : finalni remiks*, Laguna, Beograd.

Карановић 2006^б — Zvonko Karanović, *Četiri zida i grad*, Laguna, Beograd.

Михаиловић 2004 — Мирослав Цера Михаиловић, *Сол на рану*, Филип Вишњић, Београд.

Стојановић 2002 — Радослав Стојановић, *Црнојравске њриче*, Просвета, Ниш.

Сремац 2004 — Стеван Сремац, *Зона Замфирова*, Народна књига, Београд.

Форски 1983 — Драгослав Манић Форски, *Јесен живојиа*, СИЗ културе, Бабушница.

Ђирић 2000 — Zoran Ćirić, *Prisluškivanje*, Zograf, Niš.

Јовановић 2007 — Ивко Јовановић, *Дијалекатјски ѿвор у ѡрозној књижевностии*, Наше стварање, год. LIV, бр. 1–4, Лесковац, 63–75.

Наше стварање, Лесковац, год. LIV, бр. 1–4, 2007.

ЛИТЕРАТУРА

Кристал 1996 — Deјvid Kristal, *Kembriĉka enciklopedija jezika*, Nolit, Београд.

ПМС 1994 — Митар Пешикан, Јован Јерковић, Мато Пижурца, *Правоиис срјскоја језика*, Матица српска, Нови Сад.

Речник књижевних ѡермина, Нолит, Београд, 1992.